

CS. GYÍMESI ÉVA

A másként gondolkodó Makkai

Trianon óta aligha volt színvonalasabb vitánk a kisebbségi létről, mint az, amelyik az Erdélyből kivándorolt református püspök, Makkai Sándor *Nem lehet* című írása körül zajlott. A hatvan évvel ezelőtt kibontakozott szenvedélyes sajtóvita anyagát, mely hangot ad erdélyi barátai és hívei megdöbbenésének, Cseke Péter és Molnár Gusztáv tette közzé 1989-ben,¹ majd megjelentek a vitához fűzött közelmúltbeli reflexiók is.²

Mint ismeretes, az általános megütközést – röviden – az váltotta ki, hogy Makkai ebben a cikkben a kisebbségi sorsot emberhez méltatlannak, erkölcsi lehetetlenségnek és politikailag megoldhatatlan helyzetnek minősíti. Vitapartnereinek vissza-visszatérő érvei közt nagy nyomatékkal szerepel a hivatkozás arra az önellentmondásra, melyet a nagy tekintélyű püspök 1931-ben megjelent *Magunk revíziója* című tanulmánya³ és az 1937-es *Nem lehet*⁴ között vélnek felfedezni. A cikkek és levelek írói közül többen, Reményik Sándortól László Dezsőig, szóvá teszik e meglepő disszonanciát, amit felfokoz az is, hogy a kortársak mindkét írást prófétikus erejű kinyilatkoztatásként olvasták. A vitázókat jellemző nagyfokú tekintélytisztelet sem tudja visszafogni a súlyos vádak, miszerint képtelenség, hogy a *Nem lehet* írója azonos legyen a *Magunk revíziója* szerzőjével. Megrendítő – állítják többen is – az a felelősségtudatban, keresztényi hitben mutatkozó törés, mely az utóbbi írást az előzményekhez képest meghatározza.

Kronológiai sorrendben először Hegedűs Nándor, nagyváradai publicista beszél erről az ellentmondásról: „De amikor lesújtva olvassuk át újra és újra Makkai Sándor pesszimista írását és azt a vagy-vagyot, ami között természetesen egyetlen kisebbségi nemzet sem tud választani, azaz: hogy vagy ne legyen kisebbség, vagy ha van, akkor a kisebbség nem nemzet, és tagjai nem emberek többé – eszünkbe villámlik egy másik Makkai, aki 1929-ben kiadta nálunk a *Mi utunk* című könyvét, és 1931-ben megírta a *Magunk revíziója* korszakos munkáját. Tudjuk, hogy azóta roppant változás állott be Makkai életében; kisebbségi magyarból többségi magyarrá emelkedett, de még ez a rendkívüli nagy s átalakító változás sem magyarázhatja meg azt a tátongó eltérést, ami akkori művei és mostani „nem lehet”-je között ásít. Hogyan vált a realitás kegyetlen és kérlelhetetlen kimondójából a mostani minden lehetőséget megtagadó bíró, azt nálunk erősebb lélekelemzőnek kell megmagyaráznia.”⁵

„Tréfált. Keserű tréfával állunk szemben” – írja Ligeti Ernő⁶ –, „nem lehet, hogy a *Magunk revíziója* szerzője komolyan higgye azt, amit mond. Ha igazak gondolatcsírái, akkor egy másik síkon igazak csupán, légtüres térben”. Reményik Sándor magánlevélben ad hangot döbbenetének: „Kitől, honnan, micsoda orvostól, miféle idegen professzor »lelkiismeretétől« várod és reméled Te a mi számunkra a segítséget, aki amíg itt voltál, szakadatlanul prédikáltad: *magunk erején*, egyedül a *magunk erején* s Isten irgalmából – mert nincsen más menekvés és *nincsen mit várni a kerek világon senkitől és sehonnan?! Halálos rémülettel a szívemben olvastam – most is, leveled után is fenntartom állításomat: nekem egészen új ígédet –, s olvasás közben csak ez járt az eszemben: hány újabb kétségbeesés, hány újabb letérés, hány újabb elvándorlás Magyarországra lehet a következménye egy ilyen írásnak itt! Nincs mit keresni, nincs mit remélni, nem*

lehet belsőleg sem, lélekben sem magyar életet élni, *nincs katakombá sem*, illetve a katókombának sincs már értelme. A transzilvanizmus ősalapjai úgy inogtak bennem cikked szavaira, mint földrengéskor a tornyok.”⁷ Katona Jenő a két megnyilatkozás közötti ellentétet „a politikusi és a vallásos nemzetfelfogás szembenállásaként” értékeli,⁸ László Dezső is arra mutat rá, hogy a *Nem lehet* szövege nem a Lélek vezetése alatt álló hívő keresztyén ember ige szerinti beszéde, hanem csak „emberi beszéd”.⁹

A törpeség átkai

Újraolvastam Makkai Sándor kíméletlen írását arról, hogy „nem lehet”. Nem lehet emberhez méltó az élete annak, akit kisebbségivé fokozott le a történelem. A kisebbségi lét – írja Makkai 1937-ben – elviselhetetlen.

Akinek mazochista hajlamai vannak, annak a napi keserűsége mellé nyilván ma is különösen jól jönnek ilyen tekintélyt lesújtó szentenciák. De én nem azért vettem elő a cikket. S nem is azért, hogy egy hajdani vitát folytatva újabb ellenérvet keressek, miszerint, íme, lehet, íme, szüleink és mi magunk is elviseltük 1937-től még hat évtizedig, s másfél milliónál többen vagyunk még – élő ellenérvek. Hanem azért, mert emlékeztem, hogy túl az önigazoláson, amelyre mindenki rászorul, aki Erdélyből eltávozott, vannak ott olyan indokok is, amikkel végre szembe kellene nézni nekünk, akik oly gyakran érdemnek hisszük, hogy még itt vagyunk.

„A törpeség átkai”-ról ír benne Makkai püspök, a következőképpen: „Az a tény, hogy az illető országok közügyeiből a kisebbség kiszorítottatik, önmagában véve talán nem jelentene veszteséget, de ennek szükségszerű következménye lesz az, hogy a maga életének közügye elszűkül, saját belső társadalmában keletkeznek, önhibáján kívül, le kicsinyített szempontok és kicsinyes érdekellentétek. Az összeszorított élet füllelttségében az ítélkezési és értékelési szempontok lassan eltörpülnek.”¹⁰

A jogainkért folytatott küzdelmünkben manapság szívesen hangoztatjuk: a romániai magyarság magáénak mondhat minden olyan ismérvet, amelyekkel egy önálló, szerves egészként működő társadalom rendelkezik, csupán a méltó státust kell megszereznie, hogy társadalmi élete a maga teljességében kibontakozzék. Ámde vajon csak külső akadályai vannak az önállóságnak?

Ismét Makkait idézem: „Ennek nemcsak külső akadályai vannak, hanem belső is: a kisebbség lelkiületében lassan előálló kényszerű torzulások és elszűkülések.”¹¹

Régóta figyelem a beszűkülés jeleit. A 89-es fordulat után – a csalódások ellenére is – még bízom abban: a nyilvánosság kitágulása, a véleményszabadság segít, hogy a mindennapok nyomorúsága közepette is egészséges maradjon ami a legfontosabb: a szellem. A társadalom szellemi egészségét csakis a gondolatok szabad cseréje biztosíthatja: a különböző vélemények konstruktív ütköztetése, a vita, mely – ha a közvetlenül érintettek szempontjából olykor fájdalmas is – lehetőleg hat a közvéleményre, mert a demokrácia játékszabályaira és a minél érdekeltebb együttgondolkodásra is megtanít.

Ha a romániai magyarság valóban érett arra, hogy autonóm társadalomként működőképes legyen, akkor képes megnyilatkozni a maga tagoltságában, rétegzettségében. Részei, csoportjai meg tudják fogalmazni a maguk helyét és érdekeit a nagy egészben, és nem csupán definiálni, de érvényesíteni is tudják törekvéseiket. Mindehhez, úgy gondoltam, csupán a szólásszabadság és a kellő nyilvánosság hiányzott, s vártam, hogy megszólaljon az eddig rejtőzködni kényszerült polifónia. Ehhez most már adottak a legkülönbözőbb fórumok, a politika és a tömegkommunikáció összes eszközei.

A nyilvánosság azonban mintha működésképtelen lenne. Netán a többség tiltja meg hatalmi szóval, cenzúrával, fenyegetéssel, hogy elmondjuk egymásnak, miről mi a véleményünk, miben értünk, avagy nem értünk egyet? Dehogy. A szólásszabadságot mi magunk korlátozzuk. Önerőből. A közérdekre hivatkozva. Kisajátítva a közérdeket.

Mert az egységbontásra hivatkozni mindig nagyon hatásos. Tessék csak figyelni: „Kedves atyámfiai, pénzünk nincs, intézményeink hatóköre csekély, a magyar munkanélküliek száma is nő, támadások pergőtüzében, ámokfutók veszedelmétől fenyegetve kérдем: nem elég lelki megterhelés az, ami minket kívülről ér? Szükséges-e a belső viták közzététele, a családi szennyes kitergetése, amikor az alsónemünk már olyan rongyos, hogy nagymosás után, az udvari drótra kitergetve, szégyelljük a szomszédoktól? Kérem, itt mindent el lehet mondani, lehet veszekedni, csatlakozhatunk más-más ideológiához, kereshetünk eltérő utakat magunk és közösségünk boldogulására, csupán egyre kérek mindenkit: házon belül!”

Egyik színvonalasnak tartott napilapunkból idéztem a *Turáni átok* című írást, főlölleges a lelőhelyet s a szerzőt megnevezni, a jelenség a fontos, mert szimptomatikus. Az ilyen és ehhez hasonló megnyilatkozások bőségesek, és alátámasztják Makkai megállapítását az „összeszorított élet fülleddtségére” vonatkozólag.

Akik e véleménykülönbségek nyilvánossága ellen szót emelnek, rendszerint ugyanazok, akik a nemzeti kisebbség jogai ügyében gyakran veszik elő a súlyos érvet: a romániai magyarságot minden olyan jog megilleti, mely egy önálló társadalom működéséhez szükséges.

De vajon miféle társadalom az, amelyre rátelepszik a rejtegetett szellemi szennyes egészségtelen levegője? És mit használ az egységnek a ki nem mondott dolgok titkos csatornákon keringő mérge? Nem emlékeztet ez kísértetiesen a diktatúrák egyneműsítő, minden nézeteltérést összeroszó törekvéseire?

Sokan féltenek bennünket a megosztottságtól. Talán nincs különvéleményük semmiről. S ha van, elhallgatják. Nem viszik házon kívül. Ők az igazi magyarok. Akinek van nyilvános állásfoglalása, az meg gyanús: a legenyhébb jelző, hogy feltűnési viselkedésben szenved. Vagy külhoni távirányítást követve pártoskodik. Esetleg a többségi hatalom ügynöke. Származása bizonytalan. Mit akadémikodik, mit akar folyton, s miért másképp, mint a többiek? Az ilyen nem is akarhat jót.

Miközben önmagunkat kell védenünk a többségi áldemokrácia fondorlataitól, és eközben pluralizmusra hivatkozunk, úgy tűnik, képtelenek vagyunk elviselni a mi társadalmunkon belüli különbségeket. Kifelé igényt tartunk a toleranciára, befelé azonban nem álljuk korlátozni a nyilvánosságot. No, nem hatalmi szóval. Csak egy szent eszme nevében.

Ez az eszme a „Közösség”, a Nagy Egész, melyben a résznek nem lehet önálló szava, élete. A rész az csak várja ki szépen, mint a gyermekek, míg a közatyák elintézik a köz ügyeit. S a részek hiába hangoztatják: „De hiszen mi vagyunk a köz”, a közatyák nem az élő, s a legkülönbözőbb gondokkal küszködő részekre, a közösség tagjaira figyelnek, hanem egy eszmére. Arra áldozzák minden percüket, életüket, miközben ezek a hálatlan akadémikodók folyton lebontják a naponta fáradságosan felépített Egységet. Az Ő egységüket.

Mert a társadalom részei, úgy látszik, már érettebbek annál, hogy ne a saját fejükkel gondolkodjanak. Mert a kollektívizmust, amit vörösben megtapasztaltak, azt trikolorban sem hajlandók többé elfogadni. A nyilvánosságban azonban kevés nyoma van ennek.

Közéletünknek ez a beszűkülése – Makkai szavával élve – „torzulás”, még akkor is, ha kényszerű. De kényszerűség-e vajon, valóban? Nem valamiféle kollektivista eszmegörccs, amit a köztyák egy része a múlt rendszerből mentett át?

Aki nem számol azzal, hogy kisebbségi társalmunkon belül különböző érdekcsoportok és ideológiai irányok léteznek, az vagy naiv, vagy lebecsüli a romániai magyarokat. Aki pedig számot vet ezzel, de mondva csinált indokkal mégis arra törekszik, hogy letagadja a tagoltságot, az kockáztatja leginkább, hogy ártson az egésznek.

Mert lehet-e részérdekeket elfojtani az egésznek a károsodása nélkül? Jót tesz-e a romániai magyarságnak, ha vannak benne csoportok, irányok, akiknek érdekeivel és véleményével nem számolunk? Akik folyton úgy érzik, demográfiai, szociális vagy ideológiai sajátosságaik feláldoztatnak a minden különbséget összemosó kollektív eszme oltárán?

Tagadhatatlan például, hogy a Székelyföldön élők másképp látják a kisebbségi létet, mint a szórvány. Ezt a másságot akkor is engedni kell megnyilatkozni és minél pontosabban megfogalmazódni, ha a magyarság másik része eltérően ítéli meg a helyzetét. Ezért – bár egy adott politikai kérdésben nem értettünk egyet – a belső többszólamúság legitimizálása dolgában Katona Ádám elvi álláspontját osztom: „Nézetkülönbségeinket áthidalni csak akkor lehet, hogyha a mieinktől különböző politikai csoportosulások is színre lépnek, megfogalmazzák a maguk elkötelezettségeit, felfogását. Tehát azok is, akik eddig nem tették, kimondják végre, hogy mit vallanak. »Összekeveredtünk«. Holott egymás mellett és megkeresve a közös érdekszférákat, kellene becsületesen, közösen előrelépegetnünk.” (Erdélyi Napló, 1992. január 30. 5.)

Kezdetől fogva az volt a véleményem: nem a minden áron fenntartott egység (ami amúgy is látszat), hanem a sokkal hitelesebb, mert a különbségek ellenére megvalósuló összefogás – a koalíció – fejezheti ki méltón a romániai magyar társadalom közös érdekeit. A különböző részek és elvi irányzatok más-más célokra és módszerekre teszik a hangsúlyt, s ha ezeket számba vesszük, nem csak az tűnik ki, miben térnek el, hanem az is, hogy végül is mindegyik egy átfogó – az összes szükségletekkel számoló – célrendszerbe illeszkedik.

Meggyőződésem, hogy ebben a politikai célrendszerben mindenkinek személy szerint meg kell találnia a maga boldogulásának ígérését. Mert a kisebbség nem absztrakció, hanem konkrét, különböző napi gondokkal küszködő egyedek összessége, akiknek külön-külön sajátos gazdasági, szociális és egyéb problémáik is vannak. A magyarság közös nemzeti érdekeinek érvényesítésével párhuzamosan ezeknek az egyéni és csoportérdekeknek a kifejezésére is szükség van.

Van olyan felfogás, amelyik egy-egy vidék lakosságának gazdasági, szociális és egyéb érdekeire helyezi a hangsúlyt, az önkormányzati autonómia jegyében. S van olyan, amelyik a nemzeti autonómia kivitelezésének egyik vagy másik módozatán gondolkodik. Vannak kiszegzdák, kereszténydemokraták és liberálisok. Mindezen irányok együtt fejezik ki a romániai magyarságnak mint öntudatos társadalomnak az érdekeit. A fennálló felfogásbeli különbségek – egy közös célrendszer felől nézve – lényegében csak hangsúlyeltolódások egyik vagy másik irányban.

Amit mindenki egyaránt érez, az az esélyegyenlőség hiánya a többségi nemzethez képest, melyet csak a megfelelő jogi keretek biztosításával lehet megszüntetni. De a kisebbségpolitikai célok megvalósítása mellett – addig is – nem közös érdekünk-e a lehetőségekhez mérten optimális gazdasági, közigazgatási keretek kiépítése, a szociális gondok kezelése? A vállalkozások, a civil társadalom, az önkormányzatok szintjén ezért

kell kibontakoztatni a liberális értékeket. Minden magántulajdon, minden vagyoniassá váló gazda vagy vállalkozó vagyona: biztosíték a jövőnkre nézve, hátszág az iskoláink és más intézményeink számára.

Es ha egyesek manapság is legfőképpen a többséggel való további együttélés feltételeit, a békességet kívánják biztosítva látni és ezen dolgozni, azok vajon nem ugyanolyan reális érdekeket képviselnek? Könnyű belátni, mennyit érhet úgy önmagában a kisebbségi jogok kivívása, ha a szomszédainkkal, honfitársainkkal azután sem lesz békességünk.

A folytonos öncenzúra helyett valóban a legteljesebb nyíltsággal kellene szembesíteni és egyeztetni az eltérő platformokat. Mert kisebbségi létünk objektív korlátai mellett a szellemi-ideológiai beszűkülés veszélyei is bekerítenek. Rajtunk múlik, hogy tegyünk róla, hogy a törpeség eme átka ne legyen ott az okok között, amikért az Erdélyből kivándorlók azt mondhatják majd: „Nem lehet.”

A kritikus nemzettudat szükséglete

De mit is tartalmaztak a vitapartnerek érvei, akik a másik Makkaira utalnak, és közös hivatkozási alapjuk a *Magunk revíziója*?

Erdemes ezt az 1931-es keltezésű írást, amelynek újrakiadása oly időszerű lenne, közelebbről is megvizsgálni. Mi az, amivel a maga korában oly mozgósító erejű hatást tudott kiváltani?

A szöveg szónoki ihletettségéről már a fejezetcímek is tanúskodnak: *Parancsoló tények; Impérium lélekben és igazságban; Az egység ércalapja; Források a kösziklában; A kérdező jövőendő*. A Trianon óta eltelt tizenkét év utáni számvetést és programadást megfogalmazó írás hangneme emelkedett, stílusa költői és biblikusán veretes, sodrása dinamikus.

Az első fejezet – számot vetve a romániai magyarság helyzetét meghatározó tényekkel – sürgeti egy olyan szemlélet és életvitel kialakítását, mely az idő által meghaladott fogalmak, előítéletek felülvizsgálását, a múlt és a nemzettudat revízióját feltételezi. Megragadni az előítéleteknél: életellenes önvédelem – állítja Makkai. Az élet örök megújulása azt a kötelességet rója ránk, hogy együtt haladjunk a tényekkel: „A tények minél mélyebb és igazibb megismerése, a tényekhez való engedelmes alkalmazkodás, a helyes együthaladás a tényekkel: ez az élet titka.”¹² „Mi Románia polgáiraivá lettünk; ennek az országnak törvényei és törvényes rendje a mi életünk meghatározója lett” – írja Makkai. – „Mi ennek a rendnek kereteiben, ezekbe beilleszkedve kell hogy magyarságunkat megtartsuk, nem mások ellen, hanem a magunk öröklött lelki és szellemi egyéniségének békés és munkás érvényesítése érdekében.”¹³ E helyzet elfogadása feltételezi, hogy elvégezzük a múltról alkotott felfogásunk revízióját.

Makkai óvni kíván a két véglettől: attól is, hogy múltunkat mindenestől jónak, kifogástalannak ítélve elhárítsuk magunktól a felelősséget és csodavárásra rendezkedjünk be; attól is, hogy múltunkat mindenestől elhibázottnak és elvetendőnek ítéljük, s a közösségi élet helyett az egyéni életstratégiákra szorítkozzunk. A múlt előítéletmentes mérlege Makkai szerint azt követeli meg, hogy hibáinkat, vereségeinket és a múlt dicső pillanatait, hőseit egyaránt számon tartsuk. A hibákért felelősséget sőt vezeklést is vállalva, s a „hősök” példájából tanulva kell megújítanunk a nemzeti öntudatot, de úgy, hogy földi impérium hiányában megteremtjük „a léleknek és a jellemnek az impériumát”, amely a múlt legkiemelkedőbb pozitív személyiségeinek (Szent István, Bethlen

Gábor, Széchenyi) szellemére és az anyanyelv egységére épül. Erre utal a második fejezet címe: *Impérium lélekleben és igazságban*.

Ezt az impériumot a püspök az önszerveződés és a nevelés megújítása révén véli megteremthetőnek.

A szervezett közösségi életet és organikus egységet azonban – Makkai korában, a püspök véleménye szerint – megakadályozzák a szociális előítéletek, melyekkel főként az úri réteg és az értelmiség viseltetik az úgynevezett nép iránt. Az önzést, a gőgöt, a hiúságot, egyszóval az „antiszociális lelkiületet” elmarasztalva a püspök olyan egységet sürget, amely új – evangéliumi – szociális lelkiületre mint „erkölcsi ércalapra” épül: „Az egységes társadalmi szervezet nem jelent egyformaságot, egyenlőségét, hanem az értékek szervezett organizmusát, mely csakis az erkölcsi érték mérővesszője szerint alakulhat meg. Ha pedig ezt a mérővesszőt, ezt a Kánont igazi lényegében akarom felállítani, eljutok az evangéliumhoz.”¹⁴ *Az egység ércalapja* (ez egyúttal a harmadik fejezet címe) tehát: az erkölcsi felelősség és az önzetlen jóakarát. „Ez az a nemesség, ez az a kiváltság, ez az a cím és rang, amellyel kisebbségi nemzetünk egyedül dekorálhatja fel a maga tagjait.” – írja a püspök.¹⁵ Minthogy a magyarság nemzeti karakterét a nép hordozza, a magyarság fennmaradása Erdélyben – véli Makkai – a nép fennmaradását feltételezi. Az értelmiség hordozza a felelősséget azért, hogy ez az érték, mint a megmaradás fedezete, öntudatra jusson.

A Források a köszikében (a negyedik fejezet címe) a népben rejlő, felszínre hozandó értékekre utal, melyek Makkai szerint fontosabbak, mint a kultúra öncélú alkotásai. „Százszorta fontosabb és a jövőt tekintve, mérhetetlenül jelentősebb feladata az erdélyi magyar szakembereknek, gazdasági és szellemi tudományok művelőinek, íróknak és művészeknek az, hogy mindennel, amit tudnak és alkotni képesek, a nép öntudatát emeljék fel, a nép anyagi és szellemi életnivóját gazdagítsák meg, a néplelek ösztöneit, vágyait és érzelmeit tisztítsák és finomítsák s a nép örömeit nemesítsék meg, mint az az ámbíció, hogy minden más szemponttól független »önértékű«, »l' art pour l' art« alkotásokkal szerezzenek maguknak nevet és dicsőséget.”¹⁶ Szinte egyedülálló abban az időben, hogy az új magyar kisebbségi nemzetpolitikában Makkai fontos szerepet szán a munkásságnak, amelyet véleménye szerint be kell kapcsolni a kisebbségi nemzet „organizmusába”. E fejezet végén a püspök az önellátás, a közteherviselés imperatívuszát fogalmazza meg. Végül, *A kérdező jövőendő* című zárófejezetben, a fiatalokról, az iskola fontosságáról szól a kisebbségi életben.

Nem véletlen, hogy a kortársak Makkaiiban a transzilvanizmus meghatározó képviselőjét is tisztelik. Hiszen a *Magunk revíziója* a magunkra utaltságban vállalt helytállás: az erdélyi kisebbségi önszerveződés és gazdasági-szellemi önellátás ideológiáját hordozza, kiemelt szerepet szán a „népszolgálatban” elkötelezett értelmiségnek, a múltbeli bűnökért történő vezeklés imperatívuszával pedig a szenvedés mint érték kultuszát segíti érvényre jutni. Makkai transzilvanizmusát ekkor a keresztényi önfeláldozás és Istenbe vetett jó reménység szelleme hatja át.

A vázolt gondolatmenetet alapul véve valóban indokolt a megütközés, amellyel a kortársak a *Nem lehet*ben kifejtett pesszimista mondanivalót fogadták. E cikk a helyzet emberhez méltó megoldásának lehetőségét tagadva valóban megingathatta azt a szellemi építményt, ami ekkorra már kialakult, „a transzilvanizmus ősalapjait”.

Ha azonban még közelebről vizsgáljuk a *Magunk revíziója* szerzőjének gondolatmenetét, felfedezhetünk néhány olyan sajátosságot, mely Erdélyben egyedül Makkai

transzilvanizmusára jellemző. Ezek közül a kritikai szellem, a rendkívül magasra emelt erkölcsi mérce és az egyetemesség igénye látszik a legfontosabbnak.

A kritikai szellemet mindenekelőtt a nemzettudat és a történelemszemlélet vonatkozásában kívánja érvényesíteni. „A tények megkövetelik” – írja –, „hogy a romantikus szentimentális, kritikátlan és naiv nemzet- és történelemszemléletet bátran és következetesen változtassuk át *kritikai* szemléletté. Egy nemzetet szétzúzó világtörténeti katasztrófának mindenestre voltak a kicsi nemzetek kívül fekvő, tőle független, nagy világokai is; – mégis az a helyes és mégis az a parancs, hogy a katasztrófát úgy fogadjuk, mint *belső* okok, életellenes bűnök rettentő következményét. Mert esetleges, véletlen, külső szerencsétlenségnek tartva, csak a magunk igazának mellőngetésénél maradunk és változatlanul belekövülünk a régi bűnökbe.”¹⁷ Makkai következőképpen a keresztényi lelkiismeretvizsgálat és alázat oly szigorú követelményét állítja fel a kisebbségi magyarság számára, amelyet elfogadni a kortársak részéről korántsem tűnhetett kényelmesnek és kívánatosnak. A különbség talán az, hogy a mai, sokkal türelmetlenebb utókor magyarjaihoz képest, a harmincas évek erdélyi értelmisége mégis megszívlelni látszott a püspök intelmeit.

A legfőbb imperatívuszát a következőképpen fogalmazza meg: „El kell fogadnunk a tényeknek azt a tanítását, hogy a pusztítás nagy külső alkalmak csak kinyilvánította és megpecsételte a sorsot, amely saját bűneinkben saját magunk által megíratott. Nehéz ezt így látni, nehéz lemondani a saját igazunkról, de az élet érdekében kell elfogadni ezt a szabályt: ami velem történik, annak sohase keressem és sohase fogadjam el *külső* okát addig, amíg csak *egyetlen* *belső* ok is van, ami hozzájárulhatott ahhoz, hogy az a valami megtörténjék. Inkább legyek igazságtalan és kegyetlen önmagamhoz, minthogy a magam igazolására külső okokat találjak. Mindenesetre közelebb vagyok az igazsághoz, ha magammal szemben kérlelhetetlen vagyok, amíg csak egyetlen dudváját látom magamban a halálhozó bűn mérgének.”¹⁸

Vitatható ugyan, hogy Makkai itt minden hibáért a kollektív bűnrészesség jegyében követel „közös” bűnbánatot, de a lényeg az, hogy a *belső* okokhoz kritikusan viszonyulva hirdeti meg az önrevíziót.

És ez az, ami miatt számomra Makkai a másként gondolkodó értelmiség modelljét testesíti meg. Azokkal a hibákkal és bűnökkel ugyanis, amelyeket a magyar múltból megnevez, gyakorlatilag nemigen néztek szembe sem a kortársai, sem mai utókorának felelős személyiségei.

Némiképp árnyalja mondanivalóját, hogy a folytatásban a nemzetvezető úri rétegnek tulajdonítja azt a „szellemi törpeséget”, amely folytonosan meggátolta a nemzetet abban, hogy „a szellemi rugékonyság, fogékonyság, befogadóképesség, progresszivitás és egyetemességre törekvés útjára” lépjen. Ezt a mozzanatot a gondolatmenetnek figyelemre méltónak tekintem azért is, mert – mint láttuk – a *Nem lehet*-ben majd a „törpeség átka” is a püspök távozását indokló érvenként szerepel.

A *belső* okokkal történő szembenézés imperatívuszát Makkai a kisebbség számára kulcsfontosságú oktatásügy területén is szükségesnek tartja. Nem tagadja, hogy vannak tőlünk független külső nehézségek: „Tizenkét év alatt volt módunk megtapasztalni, hogy a kisebbségi nevelés és iskoláügy elé miféle rettentő korlátok, bilincsek, gátak emelkednek s hogy mennyiféle, szinte fel sem sorolható nehézsége állott elő annak, hogy a magyar szülő gyermekét a saját iskolájában, a saját maga által jónak tartott szellemenben neveltethesse.”¹⁹ Amellett, hogy lankadatlanul küzdünk jogainkért, „senkinek sem szabad megállania azon, hogy csak olyan bajok vannak, melyek tőlünk függet-

lenek és amelyekről mi nem tehetünk s ha ezek megszűnnének, nevelésünk és iskoláink minden problémája el volna igazítva. Ebben a felfogásban fenyeget minket *az a nagy veszedelem*, hogy ifjú nemzedékünk testi és lelki minőségéért, szelleméért, törekvéseiért *a teljes felelősséget a tőlünk független külső körülményekre toljuk át.*²⁰

Az oktatás és nevelés ügyében ezért a legradikálisabb önrevízióra szólítja fel az egész kisebbséget: „Az a kötelességem, hogy figyelmeztessem az erdélyi magyarságot: a gyermekeiért, a jövődjéért, bármiféle iskolarendszer, bármiféle külső nehézségek dacára is, *egyedül ő maga viseli a felelősséget* a saját lelkiismerete, a történelem és az Isten előtt.”²¹

Makkai tisztában van azzal, hogy kortársai közt sokan lehetnek, akik kétségbe vonják a minőségi követelmények tiszteletben tartását és a szigorú önrevízió szükségességét mindaddig, amíg a külső körülményeket, a nemzeti elnyomatás tényét nem lehet megváltoztatni, megszüntetni. Hozzájuk képest Makkai azok közé a másként gondolkodó kevesek közé tartozik, és ilyen volt Márton Áron, majd Venczel József is, akik a jogokért folyó küzdelem mellett halaszthatatlanul fontos feladatnak tartják azoknak a belső reformoknak a végrehajtását, amelyek tőlünk függenek. Érdemes idézni gondolatmenetének ezt a szakaszát is: „Vannak, akik sokféle elodázó kifogást emelnek ez ellen a revízió ellen. Azt mondják, hogy a mai keretek, a mai rendszer, a mai nehézségek mellett *nem lehet* erre gondolni, ezt megvalósítani. Továbbá, hogy mit is akarunk addig *belső* kérdésekről beszélni, amíg a *külső* lehetőségek hiányzanak? Majd, hogy *ráérünk* akkor is megvitatni e belső kérdéseket, ha a lehetőségek teljessége megadatott a külső világban.”²²

Mintha csak mai kortársainkat hallanánk, akik a magyar nyelven folyó oktatás politikai jogi korlátai mellett bagatellizálják azokat a tartalmi-minőségi szempontokat, amelyeknek érvényre juttatása valóban tőlünk, és csakis tőlünk, nevelőktől függ. Ezeket az ellentéteket Makkai a következőképpen utasítja el: „Ezek a vélekedések tévesek és veszedelmesek. *Kettős* fronton kell harcolnunk, ez az igazság. Nem szűnhetünk meg küzdeni a jogainkért a külső fronton: ez természetes. De egy pillanatig sem szabad halogatnunk a belső probléma megoldását sem. Nagyon is lehetséges, hogy ez a halogató még a teljességükben megnyert külső lehetőségeket is *hiábavalókká* tenné számunkra. Kétségtelen, hogy bármely külső körülmények közt is *lehetséges* munkálni a belső revíziót is: éppen az a soha fel nem adható *reménység*, hogy egyszer mégis csak szabaddá válik számunkra a nevelés külső útja, kell hogy folytonosan ösztönözzön a nevelés *belső* reformjának megvalósítására. *Elő kell készülnünk lelkileg* a jobb lehetőségekre, mert egyébként azok *méltatlanul* találnának bennünket.”²³

A püspök meggyőződése, hogy a fent meghatározott feladatnak a nevelők csak úgy lesznek képesek megfelelni, ha önmagukban is helyreállítják azt az értékrendet, amelyet az ifjúság lelkében ki akarnak alakítani, s ha feladatuk – a nevelés – gyakorlatában nem pusztá tekintélyükre, hanem az ifjúság iránti szeretetre alapoznak. Makkai tehát rendkívül magas erkölcsi mérce elé állítja a pedagógusokat: „Tudjuk-e mi úgy szeretni az ifjúságunkat, hogy érettük gyűlölni tudjuk a saját bűneinket és az ő életükért magunk is megújuljunk? Ez a mi nevelésünk *revíziójának* titka.”²⁴

Ezt az erkölcsi-szellemi értelemben minőségelvű eszményrendszert Makkai már egy korábbi írásában összefoglalta,²⁵ megfogalmazván az értékteremtés egyetemességre irányuló igényét. A *Magunk revíziójában* is visszatér erre az emelkedett stílusban kifejezett programra: „Az Európaszerte elszórt sokmilliónyi kisebbség, elszakítva nemzetének szuverénitása alól, mindenütt kettős feladat elé állított. Egyrészt a saját fenntartha-

tása és élete érdekében mindenütt be kell látnia, hogy a politikai önállóság és hatalom hiányában önfenntartásának *egyetlen* útja a saját nemzeti tradícióin nyugvó, de adott viszonyaihoz képest önállóan fejlesztendő szellemi és erkölcsi élete, másrészt be kell látnia azt is, hogy ez a kultúra nem lehet elzárkózó és elszűkülő, tehát halálraítél, hanem az anyaországénál, melytől elszakított, mindenütt *egyetemesebb*, a humánus örök magaslatait jobban megközelítő és mélyebben emberi kell hogy legyen. Minden önálló ország kultúrája szükségképpen alkalmazkodik a politikai érdekhez, ellenben a kisebbséget ilyen érdek nem kötvén, nemzeti jellemét mindig egyetemesen emberi ideálok szolgálatába állíthatja, s kultúrájában keresheti és megközelítheti nemzeteket összekötő nagy közös értékek csúcsait.²⁶

Makkai tehát ekkor még nem csupán lehetségesnek, hanem kívánatosnak tartja a kultúrnemzeti, sőt egyetemes értékek kibontakoztatását kisebbségi körülmények között is; mi több, olyan erkölcsi erőfeszítésre is képesnek tartja az erdélyi magyarságot, mely példaértékű keresztényi életmodell megvalósítását eredményezné: „A kisebbségek vannak hivatva, már csak szükségképpen, a helyzetükből következő szenvedéseiknél fogva is egy nemesebb humánus, egy egyetemesebb emberi szellemiség s az igazi embertestvériség nagyszerű és gyógyító jövőjének előkészítésére. Semmi szenvedés nem volt és nem lesz ok nélküli, sőt egyenesen gondviselészerű lesz a világ életében, ha a kisebbségek ezt az isteni hivatásukat megértik, vállalják és odaadóan munkálni fogják.”²⁷

Ismeretes, hogy ezek a gondolatok, eszmények mennyire megtermékenyítették például a kortárs erdélyi magyar líra művelőinek munkásságát Reményiktól Dsida Jenőig.²⁸ Annál inkább megérthetjük, hogy ezek után a *Nem lehet* lemondóan kemény, eszményromboló gondolatmenete mennyire sokkolta Makkai kortársait. Pedig azon túlmenően, hogy a püspök távozásának mi volt a közvetlen oka, érdemes átgondolni, vajon nem volt-e törvényszerű, hogy ez az önmaga és közössége elé oly magas mércét állító személyiség rövid hat év alatt a teljes kiábrándulás fordulataig jutott. Vajon nem volt-e szükségzerű, hogy a kisebbségi létben és kultúrában, az emberi lehetőségek teljessége híján elsikkadjon az egyetemeség igénye, és valóban bekövetkezzenek azok az értéktorzulások, melyekről Makkai beszél a *Nem lehet*ben?

„A törpeség átkai: személyi, családi és csoporttharcok, mindennapi kínzó életgondok, az élet kiélhetésének egyre reménytelenebbé váló útjai a természeti törvény erejével hozzák létre szellemi analógiáját valamely fontos testi szervünk elsovadásának. Ezzel jár együtt saját gondjainknak, érdekeinknek túlbecsülése is. Ez ellen a halálos betegség ellen küzdeni, valljuk meg, csak olyan etikai elszántsággal lehet, melynek nagyszerű példáit szolgáltatók ugyan a magyar kisebbségek egyes egyéniségei, sokszor a nép egésze is, (de) az emberi világ szomorú valóságában ennek az *állandóságáról* beszélni naiv optimizmus lenne.”²⁹

A továbbiakban meggyőződhetünk arról, hogy a kiábrándult Makkai a *Magunk revíziójában* lelkesítőleg ható „lelki impérium” fogalmát is revidálja: „Mivel a kisebbségeknek nincsen politikai impériumuk, ennél fogva csak etikai, tágabb értelemben kulturális impériumot gyakorolhatnak önmagukon. A kisebbség létjogát tehát sajátos kultúrája igazolja.” De éles kritikával világít rá a kibontakozás belső gátjaira is: „Sohase feledjük el, hogy van a kisebbségi magyarságnak a külső nyomásnál egy sokkal veszedelmesebb ellensége is: a saját élősdí férgei, amelyek vakmerően és szemérmetlenül használják ki azt a helyzetét, hogy a külső impérium nem akadályozza meg, nem töri le, sőt sokszor a maga céljai érdekében elnézi, csöndes asszisztenciával támogatja azt a nemzet-

gyilkos mérgezést, mellyel ezek a paraziták szétrágalmazzák a kisebbségi társadalmat, a gyanúsítások, bizalmatlanságok, kalózkodások állandó termelésével.³⁰

Ezeket az érveket, melyekkel Makkai – többek között – legitimálni próbálja saját kivándorlását, a kortársak közül csak nagyon kevesen vették figyelembe. Érthető, hisz kényelmetlen szembenézni azokkal a hibákkal, melyekért bajosan lehetne a többségi hatalomra hárítani a felelősséget.

De a fiatal Szemlér Ferenc, például, a *Nem lehetre* reflektálva, bátran elismeri a Makkai által felrótt hibák egy részét: „A kisebbségi közéletet és különösen a szellemi életet bizonyos parlagiasodás fenyegeti. Még azok is, akik pedig magasabb műveltségük folytán nagyobb látókörrrel rendelkezhetnének, szívesen hanyagolják el a távolabbi összefüggések vizsgálatát házi használatra szánt szempontok kedvéért. A szellemi önellátást hirdető mintegy védett honi ipart igyekeznek teremteni a határokon belül, és folyton csodálkoznak, hogy értékeiket és szempontjaikat nem tudják a külfölddel versenyképes formában előállítani. „A kisebbség létjogát... sajátos kultúrája igazolja” – mondja Makkai. De csak akkor, ha ez a kultúra nem tagadja az európai szellemi közösséget és egyenlő értékű vele – ha eredményben nem is mindig, de legalábbis igényben.”³¹

JEGYZETEK

1. *Nem lehet*. A kisebbségi sors vitája. Válogatta Cseke Péter és Molnár Gusztáv. Az előszót írta Cseke Péter. Az utószót és a jegyzeteket írta Molnár Gusztáv. Limes Könyvek, Héttorony Kiadó, Budapest, 1989.
2. *Lehet – Nem lehet? Kisebbségi létértelmezések (1937–1987)*. Sajtó alá rendezte Cseke Péter. Mentor, Marosvásárhely, 1995.
Cs. Gyimesi Éva: *A drámaíró történelem*. In: Honvágy a hazában, Pesti Szalon, Budapest, 1993. 175–210.
3. Makkai Sándor: *Magunk revíziója*. Erdélyi Szépmíves Céh. Kolozsvár, 1931.
4. Uő.: *Nem lehet*. Láthatár, 1937/2. 49–53.
5. *Nem lehet*: 115.
6. Uo.: 133.
7. Uo.: 148–149. Kiemelések Reményiktől.
8. Uo.: 160.
9. Uo.: 198.
10. Uo.: 110.
11. Uo.: 110.
12. *Magunk revíziója*: 16.
13. Uo.: 19.
14. Uo.: 61. Kiemelések Makkaitól.
15. Uo.: 62. Kiemelések Makkaitól.
16. Uo.: 73. Jóllehet ma már szociológiai alapon vitatható, hogy beszélhetünk-e népről így általában, és azzal sem értek egyet, hogy az alkotó értelmiség szellemi produktumainak önértéke kevésbé fontos, mint a népszolgálat, kommentár nélkül reprodukálom a püspök szavait, mert célom most sokkal inkább az ismertetés.
17. Uo.: 30–31. Kiemelések Makkaitól.
18. Uo.: 31. Kiemelések Makkaitól.
19. Uo.: 86.

20. Uo.: 87. Kiemelések Makkaitól.
21. Uo.: 87. Kiemelések Makkaitól.
22. Uo.: 88. Kiemelések Makkaitól.
23. Uo.: 88–89. Kiemelések Makkaitól.
24. Uo.: 97. Kiemelés Makkaitól.
25. Közönség és irodalom 1927. In: *A mi útunk*, 1929. Kiemelések Makkaitól.
26. Magunk revíziója 42–43.
27. Uo.: 43.
28. Cs. Gyimesi Éva: *Gyöngy és homok*. In: *Honvágy a hazában*. Pesti Szalon, Budapest, 1993. 20–167.
29. Nem lehet: 110. Kiemelések Makkaitól.
30. Uo.: 111.
31. Nem lehet: 179.

RUTKAY SÁNDOR: UDVARI BOLOND (1997)